

არნოლდ ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ხელნაწერის უფლებით

მაკა ლაბარტყავა

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკა ქართულში

10.02.01 _ ქართული ენა

ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო
ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის

ავტორეფერატი

თბილისი

2006

ნაშრომის ზოგადი დახასიათება

თემის აქტუალობა. ენის ლექსიკური შედგენილობის კვლევა-ძიებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ენათმეცნიერული თუ ხალხის მატერიალური და სულიერი კულტურის სრულყოფილად შესწავლისათვის.

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკა ყოველი ენისა და დიალექტის ლექსიკური ფონდის ერთ-ერთი ძირითადი შემადგენელი ნაწილია და, ამდენად, მისი კვლევა – ლექსიკოლოგიის უმნიშვნელოვანესი ამოცანა.

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკა დღემდე არ ყოფილა სპეციალური კვლევის საგანი. სადისერტაციო ნაშრომში პირველადაა წარმოდგენილი მთა-ბარისა და წყლის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები პრაქტიკულად ყველა თემატური ჯგუფის სტრუქტურული მოდელის მიხედვით, აგრეთვე, განხილულია მათ წარმომავლობასთან დაკავშირებული საკითხები.

კვლევის მიზანი და ობიექტი. კვლევის მიზანს წარმოადგენს ქართული საზოგადო გეოგრაფიული სახელების ანალიზი სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით, ამ ჯგუფში შემავალ ლექსიკურ ერთეულთა ამოსავალი სემანტიკის გარკვევა, საერთოქართველური თუ საკუთრივ ქართული სახელების, მათი სტრუქტურისა და წარმომავლობის დადგენა.

საანალიზოდ გამოყენებულია ლექსიკონები, გამოცემული ტექსტები და ავტორის მიერ სამეგრელოსა თუ სვანეთის რაიონებში მოპოვებული მასალა.

კვლევის მეთოდი. საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკის შესასწავლად გამოყენებულია როგორც აღწერითი, ისე ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი.

კვლევის ძირითადი შედეგები და მეცნიერული სიახლე. ნაშრომში საკმაო სისრულით არის აღწერილი საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკა როგორც სემანტიკის, ისე სტრუქტურის თვალსაზრისით. განხილულია შესიტყვებები და კომპოზიციისა თუ დერივაციის ის ძირითადი მოდელები, რომლებიც ამ ტიპის სახელებთან დასტურდება.

მიღებული დასკვნები საინტერესოა ქართველურ ენათა ლექსიკოლოგიური კვლევის თვალსაზრისით.

ნაშრომის აპრობაცია. ნაშრომი შესრულდა არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ქართველურ ენათა განყოფილებაში. ძირითადი დებულებები გამოქვეყნებულია რეკომენდებულ გამოცემებში.

ნაშრომის სტრუქტურა. ნაშრომი შედგება შესავლის, ორი ნაწილისა (რომლებიც დაყოფილია თავებად და პარაგრაფებად) და დასკვნითი დებულებებისაგან. ნაშრომს ერთვის გამოყენებული ლიტერატურის სია.

ნაშრომის მოკლე შინაარსი შესავალი

საქართველო ბარის, მთისა და წყლის ერთგვარ შეერთებას, ერთიანობას წარმოადგენს. თავის მხრივ, ბარიც, მთაცა და წყალიც ნაირგვარია. ბარია მიწაც, ვაკეც, ველიცა და მინდორიც. მთა არის კლდეცა და გორაკიც (თავისი ნაირსახეობებით). წყალია ზღვაც, მდინარეცა და ტბაც, წყარო თუ ღელე.

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელებთან დაკავშირებულია ის მდიდარი ლექსიკა, რომელიც ქართველ ხალხს, საქართველოს ყველა კუთხეს შეუქმნია საუკუნეების განმავლობაში. ამ ტიპის ლექსიკურ ერთეულთა შესწავლას განსაკუთრებული მნიშვნელო-

ბა ენიჭება ქართველურ ენათა ისტორიისა თუ ქართული სალიტერატურო ენის გამდიდრების თვალსაზრისით.

საზოგადო გეოგრაფიული სახელები ენის სიტყვიერი მარაგის ერთ-ერთი უმთავრესი უბანია. დისერტაციის ავტორის მიერ (სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურის გათვალისწინებით) წარმოდგენილია ამ ჯგუფის ლექსიკურ ერთეულთა ანალიზის ცდა.

ნაწილი I

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა აღწერითი და ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი

თავი I

«მთის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში

«მთასთან» დაკავშირებული ლექსიკა რამდენიმე თემატურ ჯგუფს წარმოგვიდგენს ქართულში: ა) უშუალოდ «მთისა» თუ «კლდის» აღმნიშვნელი სახელები; ბ) «მთა-კლდის» სხვადასხვა სახეობათა გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები; გ) «მთა-კლდის» ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები; დ) «მთა-კლდესთან» მდებარე ადგილების გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები. ცალკე გამოვყოფთ «მთის» აღმნიშვნელ ლექსიკას ქართული ენის დიალექტებში.

§1. უშუალოდ «მთა-კლდის» აღმნიშვნელი სახელები

მთა (ძვ. ქართ. მთა), მეგრ. გოლა^აგვალა, სვან. გოლა^ა; კლდე (ძვ. ქართ. კლდე), მეგრ. კ^არდა^აკირდა, სვან. ქა^აქან^აკოჯ.

§2. «მთა-კლდის» სხვადასხვა სახეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები

გორი, ქართ. გორ- გორ-ი/გორ-ა.

მეგრ. გოჯ- გოჯ-ი (ციხე-გოჯი).

გვხვდება ძველ ქართულში: იყო ბრძოლა მახლობელად წყაროებისა, გუერდით კერძო გორსა (სინ. მრავალთ. 273, 16).

ქართული გორ- ძირის შესატყვისი შეიძლება იყოს მეგრული გოჯ-, რომელიც შემონახულია ციხე-გოჯ- ტოპონიმში (ფენრიხი, სარჯველაძე). გორა (ძვ. ქართ. გორა) «დიდი ბორცვი, მრგვალად ამალღებული ადგილი»; მეგრ. გვალა, სვან. ს^აიკუ; ციცაბო «ძალზე დაქანებული მთა, კლდე»; სვან. ციბ; საერთოქართველური *ციბ «მაღალი გვერდი» (მ. ჩუხუა).

«მთა-კლდის» სხვადასხვა სახეობაზე მიგვანიშნებს აგრეთვე შემდეგი სახელები: თაფა «პატარა მთა»; წვერწვეტა «წაწვრილებული წვერის მქონე»; მთაგრეხილი «ერთმანეთს მიყოლებული მთები»; კბოდე (ძვ. ქართ. კბოდე, კმოდე) «ციცაბო კლდე ზღვის ან მდინარის პირას»; სვან. კ^აჯა^აბ^ა||კანჯა^აბ^ა ზს., კინჯაბ ლშხ., კინჯა^აბ^ა ლნტ. «კლდე, კლდის ძირი».

ქართ. კბოდე «ზღვისა და წყლის პირი კლდოვან-ფლატოიანი ჩაუვალი» (საბა).

ზან. (მეგრ.) კოდუმ-ე||კოდ^ამ-ე «კბოდე». სვანურში დაკარგულია სუფიქსი -ე, რამაც კვალი დატოვა წინამავალი ა ხმოვნის უმლაუტის სახით. სწორედ მისი (ა^ა) ზეგავლენით

მოხდა დ-ს პალატალიზაცია-აფრიკატიზაციის გზით – და□ → ჯა□.

სვანურის ჩვენება სხვა მხრივაც არის საინტერესო. პირველი მარცვლისეული ს.-ქართვ. ა ხმოვანი, რომელიც ქართულს დაუკარგავს (კბოდ-ე ← *კაბოდ-ე), აქ შენარჩუნებულია; მას ზანურში ო შეესატყვისება.

ს.-ქართვ. *კადობ-ე «კბოდე» → ქართ. კბოდ-ე ← *კადობ-ე : ზან. კოდ^ამ-ე | კოდუმ-ე ← (*კოდუმ-ე) : სვან. კ^ანჯა□ბ||კანჯა□ბ||კონჯაბ ← (*კანდა□ბ ← *კადობ-ე).

ქედი (ძვ. ქართ. ქედი «ყელი», «კისერი», «საქციელი», «მძარი») «წაგრძელებული მთა»; **სპონდიო** «წყალქვეშა კლდე»; **ფერცხალა** (შდრ. ძვ. ქართ. **ფერცხალი** «გურდი», «გურდის წიბო») «ფერცხალის, ნეკნის მსგავსი კლდე»; **ჭურობი** «კლდიანი ადგილი, სადაც მინდორიც არის»; **კოთორა** «კლდოვანი მაღლობი ფერდობ ადგილებში»; **კრიამპო** «კლდის პირი უფსკრულთან»; **ბორცვი** (შდრ. ძვ. ქართ. **ბორცუ**) «მცირედ შემადლებული ადგილი»; **ფრიალო** «მეტად ციცაბო»; **ჭიუხი** «სწორხაზოვნად გადაჭიმული მაღლობი» და სხვა.

§3. «მთა-კლდის» ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები

კონცხი (ძვ. ქართ. კონცხი «ჭორტი», «ლუერფი», «ყორე») «ცხვირი კლდეთა». «ს.-ქართვ. *კონცხ- «მწვერვალზე ასვლა; მწვერვალი» → ქართ. კონცხ-ი : ზან. კინჩხ-იკ^ანჩხ-ი ← *კონჩხ-ი : სვან. კ^არჩხ-იკ^აორჩხ-იკ^აორჩხ-ი («*კონჩხ-ი») (მ. ჩუხუა).

წვერო «მთის წვერი», მეგრ. წვანჯი, სვან. წერ-ე «წვერი» (ვ. თოფურია).

კუნწუხი «მწვერვალი მთისა, თხემი»; «ს.-ქართვ. *კონწ- «მწვერვალი, კენწერო, თხემი, თეძო» → ქართ. კონწ-უ-ხ-იკუნწ-უ-ხ-ი, კუნწ-ი, კუნწ-ულ-ისა, კენწ-ერ-ო ← *კონწ-ერ-ო : ზან. კვინჭ-^ა-ხ-ე ← *კონჭ-უ-ხ-ე, კუჭ-ან-ი ← *კონჭ-ან-ი... ს.-ქართვ. *კონწ-ს გენეტურად უკავშირდება ს.-ნახ. კუჭ «მთის წვერი» (მ. ჩუხუა).

ცერი «კლდის ან მაღალი მთის ნაპირი»; მეგრ. ჩანჯ (ჩან – ჩანჯ-ი, კით-ი (ჩან-ი-კით-ი) ჩან-კით-ი «ცერი»; სვან. ჩერ – ჩერ-შდ-ოლ (ბზ.), ჩერ-შტ-ოლ (ლშხ.) «მსხლის ჯიში», ქართ. ცერ ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრული ჩანჯ- : ნ/ჯ-ს წინ განვითარებულია და სვანურში ჩერ – შემონახულია ჩერ-შდ-ოლ (ბზ.); ჩერ-შტ-ოლ (ლშხ.) კომპოზიტში. გ. კლიმოვმა ქართულ-ზანურ ერთიანობის ხანისათვის აღადგინა *ცერ- არქეტიპი, რაც არ არის მართებული.

ამავე ჯგუფშია განხილული შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: **ნაპრალი** (შდრ. ძვ. ქართ. ნაპრალი «ნახეთქი», «სორო», «ხვრელი») «ჩანგრეული ადგილი მთისა»; **პარეხი** (შდრ. ძვ. ქართ. პარეხი «ნაპრალი კლდეთა შორის»; «კიბის საფეხური») «ნაპრალი კლდეთა შორის»; **ფიქალი** (შდრ. ძვ. ქართ. ფიქალი) «შრეობრივი აგებულების მთის ქანი»; **ცხვირი** (ძვ. ქართ. ცხვრი) «მთის ან რაიმე საგნის წინ წამოშვერილი ნაწილი»; **კინკრიხო** «მთის წვერი»; **ქიმი** (შდრ. ძვ. ქართ. ქიმი «1. წიაღი», 2. «ლაყუჩი») «გამომშვერილი, წაწვეტებული ნაწილი რისამე», მაგ., კლდის ქიმი; **ხრიატი** «კლდიანი და ქვიანი ფერდობი»; **შტო** (შდრ. ძვ. ქართ. შტო «რტო», «ეკლესიის გვერდით სვეტებზე დაყრდნობილი ფრთა, გადმოხურული») «ქედის განაყოფი»; **თოვლის ხაზი** «მთის ის ადგილი, ნაწილი, რომლის ზევითაც თოვლი მუდმივად დევს»; **გოხი** «კლდის ნატეხი»; **კალთა** «დაქანებული, დაფერდებული მხარე მთისა» და სხვა.

§4. «მთა-კლდესთან» მდებარე ადგილების აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები

ხეობა «მთებს შუა წყალგამყოფი ადგილი», მეგრ. **ლახერი¹ლახერა**, სვან. **ტყიბ**; **ხრამი** «კლდიანი ღრმა ხევი»; **ნალვარევი** (ძვ. ქართ. **ნალწარევი** «წვევი», «ნიაღვარი») «ხმელი ხევი»; **ღრანჩო** «პატარა ხევი»; **ღრადო** «კლდიანი ღრმა ხევი»; **ღრანტალი** «ღრმა ხევი»; **ნაღრანტი** «წყლისაგან ჩახრამული ხევი»; **ყრჩუ** «ვიწრო და ცხელი ადგილი ხევში»; **ნოლა** «ხეობის ნაწილი, რომელსაც ფარავს წყალი წყალდიდობის დროს»; **ხევიწრო** «ვიწრო გასავალი ხევში»; **ტალვეგი** «ხეობის ფსკერის უმდაბლეს წერტილთა შემაერთებული ხაზი»; **წარბი** «ხეობის ფერდობებისა და მდინარის ზედაპირის შემხვედრ წერტილებში გამავალი ხაზი»; **მაქანარი** «ხევის პირი, ორხევი» და სხვა.

§5. «მთის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართული ენის დიალექტებში

ქანჩახი (კახ., ფშ.) «ბუჩქით ან ტყით დაფარული კლდიანი, ძნელად სავალი ადგილი»; **კრანჩხი** (ქიზ.) «ღრანტე, კლდე»; **კაწაპანია** (რაჭ.) «მაღალი აღმართი»; **ბრექი** (იმერ.) «პატარა გორაკი», «ბექი»; **წრიაპი** (ზემო იმერ.) «ციცაბო», «ციცაბო კლდე»; **კარწახი** (გურ.) «დიდი აღმართი»; **კარჩხალი** (გურ.) «კარჩხალი მთა», «კლდოვანი, ტიტველი მთა»; **კუჭულა** (ხევს.) «მთის წვერი»; **ფხაწალი** (მთიულ.) «კლდიანი, მიუდგომელი ადგილი მთაში»; **დალდე** (ფშ.) «კლდეში შეხუჭილი ადგილი, სადაც ნადირი დაწვება ან თოვლი შერჩება»; **ბორო** (რაჭ.) «დიდი მთა»; **ნაური** (ქიზ.) «მთებს შუა ან სერზე სიგრძივ ჩალრმავებული ადგილი (ხეობაზე უფრო პატარა)»; **კეტამი** (ფშ.) «კლდის თავი»; **კინწუხი** (ფშ.) «წვერი, წვეტი, კენწერო»; **კინწრიხო** (მოხ.) «წვერი, კენწერო»; **ლაწვი** (ხევს.) «კლდიანი ადგილი»; **კოდმე** (გურ. ← მეგრ.) «მთის კონცხი, გორის ფერდობი, გვერდობი» და სხვა.

თავი II

«ბარის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში

«ბარის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულში ასევე რამდენიმე თემატურ ჯგუფად დაიყო: ა) უშუალოდ «მიწა-ბარის» გამომხატველი სახელები; ბ) «მიწა-ბარის» სახეობათა (თუ თვისების) აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები; გ) «მიწის» ნაწილების გამომხატველი სახელები; დ) «მიწა-ვაკესთან» დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს; ე) «მიწა-ბარის» მდებარეობის აღმნიშვნელი სახელები; ვ) დასახლებული პუნქტის გამომხატველი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები. გამოიყო «ბარის» აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართული ენის დიალექტებშიც. წარმოდგენილია, აგრეთვე, «მიწა-ბარის» აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში.

§1. «მიწა-ბარის» აღმნიშვნელი სახელები

ბარი, (ძვ. ქართ. **ბარი** «ველოანი», «ვაკე») სვან. **ბარ**; **თიხა** (ძვ. ქართ. **თიხა** «თიხა», «ტალახი»). «სვან. -**დიც**, ნა-**დიც** ზს., ნა-**დიც** ლშხ., «საზღაური». ქართ. **თიჯა** ← ***დიჯა** «თიხა»; ზან. **დიხა²დეხა** «მიწა». ნა-²ნა- სადერივაციო პრეფიქსია სვანურში; ძირად გამოყოფილი **დიც** იგივეა, რაც ქართ. **თიჯა**, ზან. **დიხა**, ე. ი. ნა-**დიც** = საზღაური ← ეტ. «სამიწე, მიწისა, ნამიწი... ს.-ქართვ. ***დიც**-ა «მიწა, თიხა» → ქართ. **თიხა** : ზან. **დიხა** : სვან. **დიც** ← ***დიჯა**» (მ. ჩუხუა).

§2. «მიწა-ბარის» სახეობათა (თუ თვისების) გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები

ველი (ძვ. ქართ. ველი ««ყანა», «აგარაკი», «ველობი», «მინდორი») «დიდ ფართობზე გაშლილი უტყეო ვაკე, ჩვეულებრივ, ბალახიანი», შდრ. მეგრ. ვეი, ვე-დიდ-კარ-ი (ტოპ.). სვან. Ⴖa□ლყ;

ყანა (ძვ. ქართ. ყანა «აგარაკი», «ველი», «ყანობირი») შდრ. ჰონ-ა (< *ყონ-ა, ჰვან-ა/ჰუნ-ა < ჰონ-ა) და ლაზური ყონ-ა (ყონ-ა/ჰვონ-ა < ყონ-ა). შესატყვისობა ქართ. ა : მეგრ. ა : ლაზ. ა აუსლაუტში კანონზომიერია (ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე);

ტყე (ძვ. ქართ. ტყე) «მეტ-ნაკლებად ვრცელი ფართობი, ხეებით დაფარული», შდრ. მეგრ. ტყა, ლაზ. ტკა, სვან. ტყენ «კეტი».

ტევრი ქართველთა პირველსაცხოვრისში უდაბური, გაუვალი ტყეების არსებობას მოწმობს: ს.-ქართვ.: *ტეწრ- (ქართ. : ტევრ-ი «ხშირ-ი ტყე»; სვან. : ლი-ტაწწრ-ე «ტევრი, სიხშირე» ← *ტეწრი) (მ. ქურდიანი). სვან. ტაწრ-, ლე-ტაწრ-||ლე-ტწწრ «ტევრი, სიხშირე»; ქართ. ტევრ-ი; ზან. (მეგრ.) ტებ-ი «ხშირი, გაუვალი ტყე»; «ტევრი». ს.-ქართვ. /ტეწრ- «ტევრი, ხშირი ტყე» → ქართ. ტევრ-ი : ზან. *ტაწრ- → ტ^რბ- →^ჲტებ-ი : სვან. ტაწრ-← ტეწრ- (მ. ჩუხუა).

ამ თემატურ ქვეჯგუფში შემავალი სხვა ლექსიკური ერთეულებია: **ვაკე** (ძვ. ქართ. ვაკე «ველი», «ბარი», შდრ. მეგრ. ნაკა ← *ნოკა, სვან. ნა□კ მ. ჩუხუა) «სწორი, გაშლილი, უმთავგოროდ ადგილი»; **ბაქანი** «მოსწორებული, მოვაკებული ადგილი»; **მინდორი** (ძვ. ქართ. მინდორი «ველი») «სწორი და ბალახიანი ადგილი»; **ტრამალი** «ბალახით დაფარული ვრცელი ვაკე»; **კორდი** (ძვ. ქართ. კორდი; გან-კორდ-ებ-ა «ყამირად ქცევა») «ბალახიანი მიწის ნაკვეთი, რომელიც წლების მანძილზე არ დამუშავებულა»; **ხრიატი** «ქვანარევი სახნავი მიწა»; **წეფხი** «მჭლე და ცუდი მიწა»; **მწირი** (ძვ. ქართ. მწირი «დამონებული», «მოქცეული»; «ვედრი», «მსხემი») «უნაყოფო, მოუსავლიანი მწირი ნიადაგი»; **ეწერი** «ნიადაგის სხვადასხვა ტიპის სახელი»; ქართ. ეწერ-ი «ისლოვან-გვიმროვანი ტყე ველოვანი (საბა)», «მწირი, უნაყოფო მიწა», საქართველოს ზოგ კუთხეში უწოდებენ «ბუჩქით, ისლით... დაფარულ დაბლობ ადგილს»; სვან. _; ს.-ქართვ. *ე-წერ-^ჲეწერი» → ქართ. ეწერ-ი, ეწერ-ა : ზან. {აჭარ-ი}, აჭარ-ა; ო-(ნ)წარ-ე ← *ო-ჭარ-ე : სვან. ლა-(ნ)წწარ ← *წწარ ← *ლა-ექერ-წ(?) (მ. ჩუხუა); **ლაგაზი** «ნოტიო, თიხნარი ნიადაგი»; **ბიცი** «ხსნადი მარილების შემცველი ნიადაგი»; ქართ. ბიც-ი «მიწა მლაშე» (საბა), გურ. გა-ბიც-ებ-ა →^ჲგა-ბეც-ებ-ა «გაქვავება, გაცივება, გამაგრება», შდრ. რაჭ. ბუც-ობ-ი ← *ბიც-ობ-ი(?). ზან. ბეჩა «გამოქვავებული», ს.-ქართვ. *ბიც-(ა) «ქვა, მიწა» → ქართ. ბიც-ი, ბიც-^ჲ, ბეც : ზან. ბეჩა ← *ბიჩა : სვან. ბეჩბა□ჩ ← *ბიჩა (მ. ჩუხუა); **ფხვიერი** «წვრილი, ერთმანეთთან დაუკავშირებელი ნაწილებისგან შემდგარი მიწა» და სხვა.

§3. «მიწის» ნაწილების აღმნიშვნელი სახელები

ნიადაგი «დედამიწის ქერქის ზედა ფხვიერი ნაწილი» (შდრ. სვან. რადა□გ ბქ., რადაგ ლშხ. «ნოყიერი». სვანური ნ → რ პროცესს აქაც გამოაჩენს. ნია-რა- პრეფიქსად გამოიყოფა / ნია- პრეფიქსისათვის შდრ. გურ. ნია-გავ-ი (← გავ-ს) «გვარი, ნაირი», ნია-ღვარ-ი, შდრ. ღვარ-ი და ღვარ-ა...); ს.-ქართვ. *ნ(ი)ა-დაგ- «ნოყიერი, ნიადაგი» → ქართ. ნია-დაგ-ი : სვან. რა-და□გ^ჲრადაგ ← *ნა-დაგ (მ. ჩუხუა).

ამ თემატურ ქვეჯგუფში შემავალი სხვა ლექსიკური ერთეულებია: **ბელტი** «მიწის მონაკვეთი, ბარით ან სახნისით მოჭრილი»; **ჯეკმა** «მიწის ფენა»; **ნეშომპალა** «ტყის მიწა, ნიადაგის შემადგენელი ნაწილი, რომელიც წარმოქმნილია მცენარეებისა და ცხოველების ლპობისაგან» და სხვა.

§4. «მიწა-ვაკესთან» დაკავშირებული ლექსიკა, რომელიც მის ფორმაზე მიგვანიშნებს

აღმართი (ძვ. ქართ. აღმართი «აქანება»), შდრ. სვან. კა□ჩ-ჟაკჩ «აღმართი», ა-კჩ-ე (ჟო-ხ-კა□ჩ) ზს., ა-კჩ-ენ-ი ლშხ., ა-კა□ჩ-ე ლნტ. «აღმართავს, შეაყენებს», ი-კა□□ჩ-ი «წარიმართება», ლ[^]-კჩ-ე ზს., ლშხ., ლ[^]-კა□ჩ-ე «ზეაწეული, ამართული». ქართ. კეც- «კეცვა», კეც-ავ-ს; ზან. კ[^]ჩ-ჟიჩ- «კეცვა». სვანურში სიტვის მნიშვნელობა დავიწროებულია – კეცვა → აკეცვა → აღმართვააღმართი. სვანური მონაცემები ისტორიული ფუძის გახმევანების თვალსაზრისითაც არის მნიშვნელოვანი (კაჩ- → კა□ჩ). ქართული კეც- მიღებულია *კაც- არქეტიპისაგან (შდრ. ჭარ- → ჟერ- «ჭრა, დაჭრა» : ზან. ჭკორ-). ს.-ქართვ. *კაც- «კეცვა» → ქართ. კეც- : ზან. კ[^]ჩ-ჟიჩ- ← *კოჩ- : სვან. კა□ჩ-ჟაკჩ- (მ. ჩუხუა).

ამავე ქვეჯგუფში განხილულია შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: დაღმართი (შდრ. ძვ. ქართ. დამართი ° დაღმართი «ქვევით») «ქვევითკენ დაქანებული ადგილი»; ამრეცი «მცირე აღმართი» (საპ. დამრეცი); ფერდობი (შდრ. ძვ. ქართ. ფერდი) «დაფერდებული ადგილი» და სხვა.

§5. «მიწა-ბარის» მდებარეობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები

ამ თემატურ ქვეჯგუფში გამოყოფილია იმ ტიპის სახელები, რომლებიც გამოხატავენ მის («მიწა-ბარის») მდებარეობას (თუ რას ესაზღვრება იგი):

კუნძული (ძვ. ქართ. კუნძული, კუნძუნი შდრ. მეგრ. კურძუ^ჟკურზუ «კუნძული», «ტოპ.» კურზუ, კურზულე არდგილი, возвышенное место вообще, ср. г. კუნძული остров; – კურზუ Курзу, село в Сенакскомъ уезде (ი. ყიფშიძე)) «ხმელეთის ნაწილი ყოველმხრივ ზღვით შემოსაზღვრული; კუნძულეთი «კუნძულების წყება, ერთმანეთთან მიყოლებული მრავალი კუნძული ერთობლივ, კუნძულების ქვეყანა»; ნახევარკუნძული «ხმელეთის ნაწილი, რომელიც სამი მხრით ზღვით არის შემოსაზღვრული, ხოლო მეოთხე მხრით მატერიკთანაა შეერთებული»; შეკბეჩილი «ის, რაც შეჭრილია ზღვაში, მდინარესა თუ მთაში»; ნოღა «მდინარის გაყოლებაზე არსებული ნაყოფიერი ადგილი». გ. კლიმოვმა ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის აღადგინა *ნოყა არქეტიპი.

§6. დასახლებული პუნქტის აღმნიშვნელი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები

დედამიწა «მზის სისტემის ცთომილი, პლანეტა, მასზე განვითარებულია ორგანული სიცოცხლე და ჩვენ ვცხოვრობთ იქ» (ქეგლ, III, 11119). მზიდან დაშორების მიხედვით «დედამიწა» მესამე პლანეტაა მზის სისტემაში. იგი დედამიწის ჯგუფის პლანეტებზე (მერკური, ვენერა და მარსი) უფრო დიდია (ქსე, III, 442).

ქვეყანა «ფიზიკურ-გეოგრაფიული დარაიონების ერთ-ერთი უმაღლესი ტაქსონომიური ერთეული» (ქსე, 1986, 519), შდრ. ძვ. ქართ. ქუეყანა ჩველი, მიწა, მხარე, მსოფლიო, სოფელი, მკდრობა, სამკდრებელი, მამული. მეგრულში დასტურდება პარალელური ფორმები: ქეჭანა^ჟქიანა^ჟქიჭანა; სვანურში გვაქვს ქ[^]ყეყანა.

ქალაქი («ქალაქი» დასტურდება ძვ. ქართულ წერილობით ძეგლებშიც) «დიდი დასახლებული პუნქტი, ჩვეულებრივ, ადმინისტრაციული, სამრეწველო, სავაჭრო და კულტურული ცენტრი» (ქეგლ, VII).

სოფელი «უპირატესად გლეხებით დასახლებული პუნქტი». შდრ. ძვ. ქართ. სოფელი «სამთავრო», «საკარანო», «მამული», «ავანი», «დაბა», «სოფლივი», ქვეყანა.

რაიონი «გეოგრაფიული, ეკონომიური თუ სხვა ნიშნის მიხედვით გამოყოფილი ტერიტორიული ერთეული» (ქეგლ, VI).

უბანი «ქალაქის ან სოფლის ერთ-ერთი კუთხე, ნაწილი (მთაწმინდის უბანი)» (ქეგლ, VI); შდრ. ძვ. ქართ. **უბანი** «სავაჭრო», «ქუჩა», «მოედანი», «შარა».

დასახლებული პუნქტი «მოსახლეობის გაერთიანება-განაშენიანება მიწის ნაკვეთებზე. დასახლებული პუნქტის აუცილებელი პირობაა მისი მულტივი გამოყენება სამოსახლოდ» (ქსე, 1978).

§7. «მიწა-ბარის» გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები ქართული ენის დიალექტებში

ამ ქვეჯგუფში შეტანილია ძირითადად მიწის «თვისებისა» თუ «სახეობის» აღმნიშვნელი სახელები: **თრითინა** (იმერ.) «თრითინა მიწა, სადაც არაფერი მოდის»; **ჩოფი** (თუმ.) «სიცხიანი, ცხელი ადგილი»; **ხოტბო** (ერწ.) «ნემომპალა»; **დინდგლი** (ქიზ.) «შავი მიწა, ძარღვიანი ლაფი იცის»; **ფსუარი** (ქართლ.) «წმინდა აუმტვერებელი მიწა»; **ბუცობი** (რაჭ.) «ჭიანჭველებისაგან ამოტანილი ფხვიერი მიწა» და სხვა.

§8. «მიწა-ბარის» აღმნიშვნელი სახელები იდიომებში

მიწასთან გასწორება «განადგურება»; **დედამიწამ პირი უყო** «უკვალოდ დაიკარგა»; **დედამიწას არ ასცილებია** «ძალიან პატარაა»; **დედამიწიდან აღგვა** «მოსპობა, განადგურება»; **დედამიწის ზურგზე** «მთელ ქვეყანაზე»; **ცა ქუდად არ მიაჩნია და დედამიწა ქალამნად** «არავის და არაფერს არ უწევს ანგარიშს»; **ამ ქვეყანას დაბრუნება** «გადარჩენა»; **ქვეყნის თვალი** «ძალიან კარგი» და სხვა მრავალი.

თავი III

«წყალთან» დაკავშირებული ლექსიკა ქართულში

§1. ლექსემა წყალი

წყალი («უფერო, გამჭვირვალე სითხე»), შდრ. მეგრ. **წყარი**, სვან. **ლიც^ჲნიც**; **წყაი** მიიღება რ-ს დაკარგვით (ხმოვანთა შორის)... **წარი** – ათინურსა და ართაშანულში გვაქვს: **წკ- → წ-**; **წყარი** ამოსავალია ჭანურისათვის: **წყ- → წკ-**. **წყარ-** → **წყარ-** ზანურად გადაკეთებული ვარიანტია **წყალ-**ისა; განსხვავება მხოლოდ დეტერმინანტ სუფიქსშია: -ალ- → -არ-... ზანური კანონზომიერი შესატყვისია ქართ. **წყარ-** ფუძის. უნდა ყოფილიყო ***წყორ-**; მეგრულში დაცული **ჭორ-** **ჭოროფა** «ხშირი ავდრები» – ქართ. **წყალ-**ს უდრის, და, ამრიგად, ააშკარავებს, რომ ქართულში **ყ-** შემდეგაა განვითარებული: **წყ-ალ- ← წ-ალ...** (არნ. ჩიქობავა).

ცალკე ჯგუფს ქმნის ის ზმნები თუ ზმნისართები, რომლებიც უშუალოდ «წყლის» გამოყენებასთან (ან მის თვისებასთან) არის დაკავშირებული: **ამოხაპავს** «ხაპით ამოღვრის»; **გაალაღლაღებს** «წყალში გაავლებს»; **გააჟივებს** «ძლიერ დაასველებს»; **დაატბორებს** «დააგუბებს»; **გაწუწავს** «ერთიანად დაასველებს» და სხვა მრავალი.

ზოგი ამ ტიპის ერთეული საერთოქართველურია. მაგ., **გაილუმპება** «ძლიერ დასველდება»; ***ლუმბ-** ქართ. **ლუმბ-**, გა-**ლუმბ-** ვ-ა «დასველება, გაწუწვა»; სვან. **ლ^ჲმბ-**, **მ^ჲლ^ჲმბ** «სველი, ნესტიანი». ქართული ენის გურულ დიალექტში დასტურდება **გალუმპვა** «გაწუწვა»; **გეილუმპა** «ძლიერ დასველდა». ქართულ **ლუმბ-** (< ***ლუმბ-**) ძირს უნდა შე-

ესატყვისებოდეს სვანური ლ^ამბ- (ჰ. ფენრიხი).

წუწავს «წყლით ეთამაშება», შდრ. ქართ. წუწ-, წუწ-ი «გამონადენი თვალეზიდან», სვან. წიწყ-, წიწყ «გამონადენი თვალეზიდან». ქართ. წუწ- ძირის შესატყვისი შესაძლოა იყოს სვანური წიწყ (< *წწ, შდრ. ფირყ < *ფ'რ) (ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე).

დასტურდება სხვა მაგალითებიც.

ზმნისართებად გვაქვს: **ღაპა-ღუპით** «ხშირ და მსხვილ-მსხვილ წვეთებად ღვრა»; **წყალდაწყალ** «წყლის გაყოლებით»; **წვეთობით** «წვეთების ერთმანეთზე მიყოლებით»; **წურწურით** «უხვად დენით». ქართ. წურ- ძირს კანონზომიერად შესატყვისება მეგრ. ჭურ-, შდრ. წურ-წურ, მეგრ. ჭურ-ჭულ (< *ჭურ-ჭურ-) (ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე); ქართ. წურ-, ი-წურ-ებ-ა, მი-ი-წურ-ა, მი-წურ-ულ-ი; ზან. (მეგრ.) წკურ-, გინო-წკურ-უ-ა «გადაწურვა», გეგნო-წკურ-უ «გადაწურა», იმენდ ოგინო-წკურ-ილ-ი = იმედ-გადა-წურ-ულ-ი. მეგრულში ფიქსირებული წურ-, ილა-წურ-უ-ა «დახრა, ჩახრა» ქართულიადნ არის შეთვისებული. საკუთრივ ზანური წკურ _ ქართული წურ-ის შესატყვისი _ შემორჩენილია ზემოთ წარმოდგენილ ფორმებში. ამ შეპირისპირებაში ვლინდება ქართ. წ : ზან. წკ ოპოზიცია, რაც ბუნებრივია და აიხსნება წ → წკ გარდაქმნით ზანურში. ს.-ქართვ. *წურ- «მიწურვა» → ქართ. წურ- : ზან. წკურ- (მ. ჩუხუა).

სახელთა ერთი ჯგუფი წყლით გაჟღენთილი საგნებისა თუ ადგილების აღმნიშვნელია: **გაჟღენთილი**; **გაჟინთული** «იგივეა, რაც გაჟღენთილი»; **ღამბალი** «რაც დაღბა, დასველებული»; **ნოტიო** «წყლით გაჟღენთილი, ნესტიანი, სველი» და სხვა მრავალი. ამ უკანასკნელთან დაკავშირებით საინტერესოა მ. ჩუხუას თვალსაზრისი: მეგრული **ნოტ-აფ-ი** ქართულისათვის **ნოტ-ებ-ა-ს** ვარაუდობს. შდრ. იმერული ზმნური **ნოსტ-ვ-ა**, თუმცა დღეს პირიელი ზმნური ფორმები მეგრულიდან ძნელად დასტურდება. ს.-ქართ. *ნოტ- «წვიმიანობა, სინესტე» → ქართ. ნოტ- → ნოსტ-, ნოტ-იო : ზან. ნოტ-, ნოტ-აფ-ი → ნ^ატ-აფ-ი → ნიტ-აფ-ი.

ცალკე გამოვყოფთ წყლის შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელ სახელებს: **წვეთი**, მეგრ. ჭვათი, ქართ. ცყარი, მეგრ. ცუნდი^აცუნჯი, სვან. ბიფხ; **წუნწკლი** «შხეფი, წვეთი»; **შხეფი** «სითხის ხშირი წვეთები»; **წრუტი** «ძალზე მცირე რაოდენობის სითხე» და სხვა.

§2. «წყლის» აღმნიშვნელი საზოგადო გეოგრაფიული სახელები

ტბა (მეგრ. ტობა^ატობო; ჭან. ტობა^ა; სვან. ტუბ-ა);

რუე-ი (ზან./ლაზ.) ო-რუბ-ა «ხევი, მდინარე»; ქართ. (იმერ.) რაბ-ო^არობ-ა (საბა) «ორმო წყლიანი», ზან. (მეგრ.) რობ-უ, ჭან. რუბ-ა «ორმო»; სვან. რუებ ბზ., რობ ბქ., ლშხ. «ოდნავ ჩაღრმავებული ადგილი». სვანური რუებ მიღებულია ისტორიული *რებყ-სგან ფუძის შიგნით ყ-ს გადასმით (ბყ-ს შეუძლებლობის გამო); სვანური -ყ (<-ო) სუფიქსი ქართ. ო-ს (რაბ-ო) ფონეტიკურ-მორფოლოგიური შესატვისია, ქართ. ა : სვან. ე კანონზომიერია. მეგრ. რობ-უ ქართ. რაბ-ო-ს ზუსტი ეკვივალენტია _ ქართ. ა : ზან. ო, ქართ. -ო : ზან. -უ (ბელ-ო : ბელ-უ). ს.-ქართვ. *რაბ-ო «ორმო» → ქართ. რაბ-ო : ზან. რობ-უ : სვან. რუებ^არობ <- *რებ-ყ (მ. ჩუხუა).

ზღვა საერთოქართველურ ენაში აღდგება ზღვის სახელწოდება, რაც იმისი დასტურია, რომ ამ ენაზე მეტყველი ტომებით დასახლებული ტერიტორია ზღვისპირეთი იყო: ს.-ქართვ. : *ზღყა (ქართ. (ძვ.) : ზღუა (ახ.); ზღვა; სვან. : ზულყა^აძულყა; ზან. ზღყა^ა{მქზოლა^აზულა) (მ. ქურდიანი).

ღელე (ჭან. ღალი; მეგრ. ღალ-ი^აღალ-^ა, სვან. ღელ-ა) და სხვ.

გამოიყო უშუალოდ «ზღვასთან» თუ «მდინარესთან» დაკავშირებული სახელებიც: **ზრაგა** «უხილავი წყალქვეშა კლდე»; **ღურღუმი** «ღრმა ადგილი მდინარეში»; **ტორო-**

სი «პოლარულ ზღვებში ზღვის მოქცევის, ქარის ან დინების ძალის მიყენების გამო ყინულების შეკუმშვით წარმოქმნილი ხორგო»; **ზვირთი** (მეგრ. გვართა) «დიდი ტალღა», **ღელვა** (მეგრ. ლიმუა) «ზღვის აღშფოთება» (შდრ. ქართ. ომ-ი) და სხვა.

დადასტურდა «წყალთან» დაკავშირებულ ხელსაწყოთა სახელებიც: **წყალგამტარი** «სპეც. წყლის გამტარი»; **ტალღმზომი** «სპეც. ტალღის სიგრძის საზომი ხელსაწყო» და სხვა.

§3. «წყალი» იდიომებში

ლექსემა «წყალი» მრავლად დასტურდება იდიომებში:

ამღვრეულ წყალში თევზის ჭერა «არეულობის გამოყენება პირადი ინტერესებისათვის»; **თვალისთვის წყლის დაღვეინება** «გართობა, სიამოვნება»; **ორ წყალშუა დარჩენა** «მძიმე მდგომარეობაში ყოფნა»; **პირის წყლით გავსება** «ლაპარაკის, გამოთქმის შეუძლებლობა»; **პირის წყალი** «სინდისი, ნამუსი» და სხვა.

თავი IV

მოტივაციით მიღებული საზოგადო გეოგრაფიული სახელები

წარმოქმნის მომენტში ყველა სახელი მოტივირებულია, ე. ი. სემანტიკურად გამჭვირვალეა, სახელდების მიზეზი ნათელია, სიტყვა შესაძლოა მოტივირებული იყოს გრამატიკულად (ე. ი. წარმოებით) და სემანტიკურად (ე. ი. სიტყვის მნიშვნელობით). «მოტივაცია საგნის მხოლოდ თვალშისაცემი თვისებაა და არა უთუოდ კონსტიტუციური არსებითი ნიშან-თვისება» (ბ. ფოჩხუა).

ცალკე გამოიყო იმ ტიპის საზოგადო გეოგრაფიული სახელები, რომლებსაც ესა თუ ის სახელი შერქმეული აქვს ადგილმდებარეობის, ფერისა თუ ფორმის მიხედვით: **უნაგირა** «ორად ამოწვერილი მთა, ქედი, რომელიც უნაგირს მოგვაგონებს»; **ღრიანკელი** «კლდოვანი ხეობა»; შდრ. **ღრიანკალი**, მორიელი (ე. ი. ადგილი, სადაც ბევრი მორიელია); **ღაწვი** «კლდიანი ადგილი»; შდრ. **ღაწვი** «ლოყა», ე. ი. ამობურცული ადგილი; **ფერცხალა** «ფერცხალის, ნეკნის მსგავსი კლდე»; **ფეხმოუკიდებელი** «ციცაბო» და სხვა მრავალი.

თავი V

ნასესხები სიტყვები

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელებთან დაკავშირებული ლექსიკის ერთი ნაწილი ნასესხებია სხვა ენებიდან:

ლიმანი, ძვ. ქართ. **ლიმენ**-ი [ბერძნ. Λιμάν] «ნავსადგური»; **გრუნტი** [გერმ. Grunnd] «ნიადაგის მყარი ზედაფენა»; **ლითოსფერო** [ბერძნ. ლიტოჰოს ქვა და სპჰაირ სფერო] «მიწის მტკიცე, ქვიერი გარსი»; **აისბერგი** [გერმ. ეისბერგ «ყინულის მთა»] «ზღვაში მცურავი ყინულის მთა _ კუნძული, პოლარული მყინვარის მონატეხი»; **ბუხტი** [გერმ. Bucht] «ზღვის პატარა უბე, გემების სადგომად გამოსადეგი»; **გლეტჩერი** [გერმ. გლეტსჰერ] «ხეობის მყინვარი, აგრეთვე: გეოლოგ. ყინულის მასა, რომელიც წარმოიშობა მარად თოვლიან მთებში და ნელა ეშვება ქვევით (სიმძიმის ძალის გავლენით)»; **პლატო** [ფრანგ. LaPlat] «ქვიშიანი და ჭაობიანი დაბლობები დას. საფრანგეთში, ბისკაის ყურის ნაპირებზე»; **ლაგუნა** [იტალ. ლაგუნა] გეოგრ. «პატარა ტბა» და სხვა.

თავი VI

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელებთან დაკავშირებული ლექსიკა პოეტურ მეტყველებაში

ენა არის ის ობიექტური მოვლენა, რომელიც შესაძლებლობას აძლევს ყოველ პიროვნებას, გამოხატოს თავისი სუბიექტური მსოფლხედვა. ყველაზე ხელშესახებად, ნათლად და დახვეწილად ეს მსოფლხედვა პოეტურ სიტყვაში ვლინდება.

ნაშრომში განხილულია «მთა-ბარსა» თუ «წყალთან» დაკავშირებული ლექსიკა, როგორც მხატვრულ სახეთა შექმნის საშუალება. მაგ., პოეზიაში «მთა» ხშირად გამოყენებულია სულიერი თუ ფიზიკური სიმძიმის სიმბოლოდ: «**მთასავით** მაწევს გულზე ტკივილი»; «**უცქერს და უსმენს ჭიკჭიკა მერცხალს, მზად არის, მხრებით, თუნდ მთები ზიდოს**» და სხვა. «**მთის** ნაპრალების შემოღამებით» ყოვლისმომცველი «სიბნელეა» წარმოსახული: «**შემოიღამებს მთის ნაპრალები, და თუ როგორმე ისევ გათენდა...**» (გალაკტიონი).

გამოყოფილია ლექსემა «მიწა» მშობლიური ქვეყნის აღსანიშნავად (კომპოზიტში «მიწა-წყალი»): «**მწუხრი ევინა გულს და გონებას, ჩემი მიწა-წყლის ჰაერი მაკლდა**» (ა. კალანდაძე). «**მიწა**» წარმოდგენილია «სამარის» მნიშვნელობითაც: «**და როცა მიწას მივებარები, ნაჯაფარი და ტანდაკორძილი...**» (შ. ნიშნიანიძე). ზოგჯერ «მიწისა» თუ «ცის» «სიცილით» გამოხატულია დიდი განცდა, სიხარული, გამარჯვება: «**ყაყაჩო ჩანს ცის და მიწის სიცილში... გავიმარჯვეთ, ჭია-ჭია მათა**» (ა. კალანდაძე). სხვა შემთხვევაში კი «ცისა» და «მიწის» «პირის გახსნით» შემადრწუნებელი შიშისა თუ «ქვეყნის დაქცევის» განცდაა დანახული: «**იხსნება პირი ცისა და მიწის და თავის შველაც არ მოგინდება**» (გრ. აბაშიძე). გასაოცარი «შიშის» გრძნობაა გამოხატული «შიშნაჭამი მიწის ლულლულითაც»: «**ეს შიშნაჭამი მიწა ლულლულებს და მოდის შიში**» (შ. ნიშნიანიძე) და სხვა.

დიდი მანძილის, დიდი გზის სემანტიკის გამოსახატავად ხშირად დასტურდება «ცხრა მთა», «ცხრა ზღვა», «ცხრა წყარო»: «**ცხრა წყარო** გადავიარეთ პირგზითი, ნაპირ-მზითარი... შენებრ ქალი არ მინახავს, არც გზები ესევითარი» (ა. კალანდაძე) და სხვა.

დიდი სულიერი ტკივილის წარმოსაჩენად გვხვდება «ცრემლის წყარო», «ნისლის ტბა»: «**ცრემლის დაგუბდა წყარო...**» (გალაკტიონი); «**სულში ნისლის ტბებია...**» (გალაკტიონი). ხშირად დიდი «სისხლის ღვრისა» თუ «ცოდვიანობის» გამოსახატავად გამოიყენება: «**სისხლის ზღვა**», «**სისხლის მდინარე**», «**სისხლის წყარო**»: «**გადმოსკდა სისხლის წყარო**» (გალაკტიონი); «**ხალხები სისხლის ზღვებს რომ შერიე, მოსპე, დაამხე მრავალი ტახტი...**» (გრ. აბაშიძე); «**თუნდ ზღვა ემართოს სისხლისა...**» (ვაჟა); «**ხვალ იქნებ ცოდვის ზღვა ამოდუდეს და უგნურებამ ცა გადათქეროს**» (შ. ნიშნიანიძე); «**ნახა ცოდვის ზღვაც, ცრემლების ლეღაც, ხედავდა სიღრმეს, სხვისთვის უხილავს**» (გრ. აბაშიძე). ზოგჯერ ესა თუ ის აბსტრაქტული სახელი სიმრავლის აღსანიშნავად შედარებულია «ტყესა» თუ «ზღვასთან» (ან «წვიმასთან»): «**სიცრუე ისე ბევრია _ ზღვაა, ტყეა და წვიმა**» (შ. ნიშნიანიძე); «**მშვიდია ჩვენი დილა, ზღვა სიხარულით სავსე**» (ა. კალანდაძე). პოეტურ მეტყველებაში «ტბა» შეიძლება იყოს «ყვავილებისაც»: «**ბრწყინავს ომალო, ტრიალებს ბეხვნე, ცისფერ ყვავილთა ტბები ბზინავენ**» (ა. კალანდაძე); «**დატრიალდა ქარაშოტად, ცეცხლმოდებულ განთიადად _ ტბა გიგანტურ ყაყაჩოთა...**» (შ. ნიშნიანიძე) და სხვა მრავალი.

პოეტური თვალით დანახული «მთა-ბარისა» თუ «წყლის» აღმნიშვნელი სახელები ამოუწურავია ქართულში. ზემოთ მხოლოდ რამდენიმე წარმოვადგინეთ.

ნაწილი II

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკა წარმოების თვალსაზრისით

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელებში ახალ ფუძეთა საწარმოებლად გამოყენებულია წარმოქმნის ორი ძირითადი სახე: აფიქსაცია და კომპოზიცია.

ბუნებრივია, გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა საწარმოებელი ფუძე საზოგადო გეოგრაფიული სახელია, ხოლო წარმოქმნილი ერთეული – ზედსართავი (ზღვისებრი, მთისოდენა...), ზმნისართი (მთა-მთა «მთების გაყოლებით») და სხვა. ზოგჯერ კი საზოგადო გეოგრაფიული სახელი შესიტყვების ერთ-ერთ კომპონენტად დასტურდება, მაგ., კლდის ძირტკბილა; მეგრ. ტყარი კვატა «გარეული იხვი» და სხვა.

თავი I აფიქსაციის გზით მიღებული სახელები

დერივაციით ნაწარმოებ სახელებში შემდეგი სტრუქტურული ტიპები გამოიყო: ოდენპრეფიქსული სახელები, სუფიქსებით ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულები და პრეფიქს-სუფიქსებით მიღებული ფორმები.

საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა ლექსიკაში დადასტურდა ნა- (მეგრ. ნა-^წნო-) პრეფიქსით ნაწარმოები სახელები: ნა-ღრანტ-ი «წყლისაგან ჩაღრმავებული ადგილი»; ნა-შარ-ა «ნაგზევი»; სვან. ნა-დაბ- «ნაყანევი» და სხვა.

სუფიქსური წარმოების ტიპები: -იან (ბორცვ-იან-ი «სადაც ბორცვია»; ველ-იან-ი «სადაც ველია»...); -ოვან (ციცაბ-ოვან-ი «ციცაბო ადგილებიანი»; კლდ-ოვან-ი «სადაც კლდეებია»; კუნძულ-ოვან-ი «ადგილი, სადაც კუნძულებია»...); -იერ (ქვეყნ-იერ-ი «მიწიერი»); -ოსან (ზღვა-ოსან-ი...); -ობა (ველ-ობა «საომრად ან სათამაშოდ წასვლა»...); -ება (ქვეყნიერ-ებ-ა «ქვეყანა»); -ობ (ბუც-ობ-ი «ჭიანჭველებისაგან ამოტანილი ფხვიერი მიწა»; ჭურ-ობ-ი «კლდიანი ადგილი, სადაც მინდორიც არის»; ჭყანტ-ობ-ი «ჭყანტიანი ადგილი, ჭაობი»...); -ურ (→ ულ) (ალპ-ურ-ი «ალპების შესაფერი, დამახასიათებელი»; ბექურ-ი «ბექიანი ადგილი»; -ალ (ღრანტ-ალ-ი «ვიწრო ხევი»...); -ეულ (წვეთ-ეულ «წვეთობით»...); -ირ (ყანობ-ირ-ი «იგივეა, რაც ყანები»...); -ნარ (თიხ-ნარ-ი «თიხიანი ადგილი»); -ეთ (წყლ-ეთ-ი «წყლით დაფარული ადგილი, ზღვები და ოკეანეები»; კუნძულ-ეთ-ი «კუნძულების წყება»); -ა (კოთორ-ა «პატარა, კლდოვანი მაღლობი»).

გამოიყო -ილ და -ულ სუფიქსიანი მიმღეობები, რომლებიც გვხვდება საზოგადო გეოგრაფიულ სახელთა მსაზღვრელებად: ნამ-ულ-ი «დანამული»; შე-კბერ-ილ-ი «შეჭრილი ადგილი» და სხვა.

დადასტურდა -ოდენა და -ებრ ფორმანტებით ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულებიც (ზღვისოდენა «ზღვასავით დიდი»; მთისოდენა «მთასავით დიდი»; ზღვისებრი «ზღვებრი, ზღვისნაირი» და სხვა).

პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოების ტიპები: ნა_არ (→ ნა_ალ), ნა_ურ, ნა_ევ (ნა-ქალაქ-არ-ი «ადგილი, სადაც ადრე ქალაქი იყო»; ნა-სოფლ-არ-ი^წნა-სოფლ-ევ-ი «ადგილი, სადაც ადრე სოფელი იყო»; ნა-დაბ-ურ-ი «ადგილი, სადაც ადრე დაბა იყო», შდრ. მეგრ. ნო-წყურ-გილ-ერ-ი «ნაწყაროევი»; ნა-ჭყონჭყ-ორ-ი – «ნაჭაობარი»; ნო-ჭვან-ე «ნაყანევი»; ნო-წყარ-უნა-წყარ-უ «ნაწყლევი»; სა_ე (სა-თოვლ-ე «თოვლიანი მთა»...); სა_ო (სა-ზღვა-ო «ზღვისთვის განკუთვნილი»); მა_არ (მა-ქან-არ-ი «ხევის პირი, ფლატიანი»...); უ_ო (უ-წყლ-ო «სადაც წყალი არ არის»; უ-ჭაობ-ო «ადგილი, სადაც ჭაობი არ არის») და სხვა.

თავი II საზოგადო გეოგრაფიული სახელები

კომპოზიტებსა და შესიტყვებებში

1. **არსებითი + არსებითი** სტრუქტურის კომპოზიტები: **ტყე-ველი** «ტყე და ველი»; **ველ-მიდამო** «ველი და მიდამო»; **მინდორ-ყანა** «მინდორი და ყანა» და სხვა. აქვე გამოიყოფა იმ ტიპის კომპოზიტები, რომლებშიც პირველი ნაწილი (არსებითი სახელი) რაიმე ნიშნით განსაღვრავს მომდევნო კომპონენტს (**ვაკე-ხეობა** «გავაკებული»; **ვაკე-მინდორი** «გავაკებული მინდორი»...).

ცალკე წარმოვადგენთ **მთა-მთა** ტიპის (ფუძის გაორკეცების გზით მიღებულ) ერთეულებს: **მთა-მთა** «მთებით, მთის გაყოლებით»; **ხევ-ხევ** «ხევებით, ხევის გაყოლებით»; **დაღმართ-დაღმართ** «დაღმართისკენ, დაღმართის დაყოლებით»; **კლდე-კლდე** «კლდის გაყოლებით» (მდრ. მეგრ. **კ^რდე-კ^რდე** «კლდე-კლდე»; **შარა-შარა** «შარაზე გავლით»...).

2. **არსებითი სახელი + ზედსართავი** ტიპის მოდელი (ტყემცირე «ადგილი, სადაც ტყის ნაკლებობაა»...).

3. **არსებითი სახელი + მიმღობა** სტრუქტურის კომპოზიტები (**წყალგამჯდარი** «ტენიანი»; **წყალშემორტყმული** «რასაც წყალი აქვს შემორტყმული»; **ნიაღვარსაშვები** «ნაგებობა ნიაღვრის წყლების გასაშვებად» და სხვა).

4. **არსებითი სახელი + მასდარი** ტიპის მოდელი (**მთასვლა** «სამთო ტურიზმი»).

5. **არსებითი სახელი + ზმნისართი** (**წყალგაღმა** «წყლის იქითა მხარეს»...).

6. **ზედსართავი + არსებითი სახელი** (**შუაწელი** «მთის შუა ნაწილი»).

7. **ზედსართავი + ზედსართავი** (კლდიან-რიყიანი «ადგილი, სადაც კლდეები და რიყეებია»...).

საზოგადო გეოგრაფიული სახელები დასტურდება შესიტყვებებშიც. ყველაზე ხშირად აღნიშნული ტიპის სახელები გვხვდება მცენარეთა სახელწოდებებში, მაგ., **მთის ბარისპირა** "букица крупноцветная"; **მთის ბოკვი**, **მთის ნეკერჩხალი** "явор, белый клен"; **ყანის ბაია** "лютик полевой"; **ეწრის გვიმრა** "папоротник орляк"; **ტყის სანთელა** "подбельник, вертляница"; **წყლის კაკალი**, **ჭულუმბური** "болотный орех, рогульник, водяной орех"; **წყლის დვალურა** "горец земноводный, гречиха водяная, утевик, щучья трава" და სხვა.

დასკვნაში შეჯამებულია კვლევის შედეგები.

დისერტაციის თემასთან დაკავშირებით გამოქვეყნებულია შემდეგი ნაშრომები:

1. «მთის» აღმნიშვნელი ზოგადი სახელები ქართულში (სხვა ქართველურ ენებთან მიმართებით), საენათმეცნიერო ძიებანი, XX, «ქართული ენა», 2005, გვ. 138-145.

2. «წყალთან» დაკავშირებული ლექსიკის ზოგი საკითხისათვის ქართულში, საენათმეცნიერო ძიებანი, XXI, 2006, გვ. 80-100.

3. «ბარის» აღმნიშვნელი ლექსიკისათვის ქართულში (სხვა ქართველურ ენებთან მიმართებით), საენათმეცნიერო ძიებანი, XXII, 2006, გვ. 179-193.

4. საზოგადო გეოგრაფიული სახელები (მთა-ბარისა და წყლის აღმნიშვნელი) პოეტურ მეტყველებაში, რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 2006, გვ. 30-31.